

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIX. KÖTET. 5. SZÁM.

A CLASSICA PHILOLOGIA JÖVŐJE

TEKINTETTEL HAZAI VISZONYAINKRA.

SZÉKFOGLALÓ

PECZ VILMOS

R. TAGTÓL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

1905.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k. I. Telfy:** Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Telfy:** Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tárkányi:** A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szász K.:** A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.:** Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — **VI. Vambéry:** A keleti török nyelvről. 20 f. — **VII. Imre S.:** Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus:** A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy:** Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai:** A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.:** A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. Mátray G.:** A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.:** A tragikai felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics:** Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály:** Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Telfy:** Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.:** Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy:** Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.:** A sémi magánhangzókrol és megjelölések módjairól. 40 f. — **IX. Szilády:** Magyar szófejtetések. 20 f. — **X. Szénássy S.:** A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Áron:** A defterekről. 40 f. — **XII. Szvorényi J.:** Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.)
- III. k. I. Brassai:** Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. 80 f. — **II. Szabó K.:** Apáczai Cséri János Bacsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.:** Emlékbeszéd Bitniz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai:** Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály:** Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.:** A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső 1. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.:** A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.:** Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.:** Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.:** Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. Brassai:** Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálint G.:** Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.:** A classica philologiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.:** A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.:** Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Hunfalvy P.:** Jelentések: 1. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — 2. Budenz J.: A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.:** Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.:** Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.:** Az ik-es igékről. 30 f. — **X. Szarvas G.:** A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.:** Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnl. 50 f. — **II. Brassai S.:** A neo- és palaeologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.:** A haugslyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.:** Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Kriza János 1. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.:** Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Telfy I.:** Aeschylus. 1 K 60 f. — **VIII. Barna F.:** A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.:** Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.:** Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.:** A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Bálint G.:** A manduk szertartásos könyve. 20 f. — **III. Dr. Barna I.:** A rómaiak satirájáról és satirairóikról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.:** A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.:** Emlékbeszéd Jakab István 1. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. 1. Szilágyi I. II. Vaszary K. III. Révész I. 1 K 20 f. — VII. Bartalus:** Emlékbeszéd Mátray Gábor 1. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna:** A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Telfy:** Eranos. 40 f. — **X. Joannovics:** Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.:** Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.:** Podhorszky Lajos magyar-szini nyelvhasonlítása. 20 f. — **III. Zichy A.:** Lessing. 40 f. — **IV. Barna F.:** Kapcsolat a magyar és szuomi

A CLASSICA PHILOLOGIA JÖVŐJE

TEKINTETTEL HAZAI VISZONYAINKRA.

SZÉKFOGLALÓ

PECZ VILMOS

R. TAGTÓL

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1905.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A classica philologia jövője tekintettel hazai viszonyainkra.

(Főolvasztatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905. februárius 20-iki ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

A midőn helyemet mint a M. T. Akadémia rendes tagja ezennel elfoglalom, mindenekelőtt hálás köszönetet mondok a nagy kitüntetésért, melyben harmincz éves irodalmi munkásságom¹⁾ legszebb jutalmát látom, s a mely további tevékenységre sarkall, hogy a Tekintetes Akadémia bizalmára a jövőben is lehetőleg méltónak bizonyuljak.

A tárgy, mely ezúttal foglalkoztat, a classica philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra. Talán fölösleges is körülményesebben fejtegetnem, hogy a szakembernek e tekintetben való aggodalmai épenséggel nem bizonyúlnak indokolatlanoknak, ha csak egy kissé is figyelembe vesszük azt az európaszerite mindinkább erősödő idegenkedést, mely ezzel a tudománynyal szemben mutatkozik. Természetes ugyan, hogy a classica philológiának, mely mint a görög és római szellem örökbecsű megnyilatkozásának ismertetése és kutatása soha értektelenné nem válhatik, az emberi művelődés szüntelen fejlődése folytán a jelenben a mult-hoz képest bizonyos mértékben háttérbe kellett szorulnia; de az is tagadhatatlan, hogy korunk e tudomány irányában való érdeklődése csökkenésének okai maguknak a classica philologia művelőinek tévedéseiben is keresendők. Nem tartom ugyanis sem helyesnek sem időszerűnek a *classica philologia tárgyára nézve* Wolf Frigyes Ágost hírneves német philologus óta²⁾

¹⁾ Első nyomtatott munkám, a Lévai-Vida-féle magyar-görög szótár bírálata, 1876-ban jelent meg a Tanáregyesületi Közlönyben.

(1759—1824) mai napig általánosan elfogadott ama nézetet, hogy a classica philologia az ókori görögökre és rómaiakra vonatkozó ismeretek összegét képezi, hanem úgy értelmezem ezt a tudományt, hogy annak tárgya általában véve a görögség és latinság; mivel pedig görögség és latinság nemcsak az ókorban, hanem a közép- és újkorban is mutatkozik, következésképpen *a közép- és újkori görög és latin philologia az ókori görög és latin philologiával együvé tartozik, s mint ilyen a classica philológiának integráló részét képezi.* Hibát követ el ez a tudomány, a mikor úgy a görögöt, mint a latint illetőleg az ókor határainál megállapodik. A helyett, hogy törekednék a régóta munkált ókoron kívül a meglehetősen parlagon heverő és nem csekély terméssel kecsegtető közép- és újkori területeket is magához ragadni, s ily módon a jelennek való kapcsolat útján magát actualisabbá tenni és a jelenkornak irányában való érdeklődését fokozni: körülsánczolódván az ókor szűkebb területén, kiteszi magát annak a veszedelemnek, hogy a közvéleménnyel szemben még elszigeteltebb helyet fog elfoglalni a jövőben, holott épen *a közép- és újkori görög és latin philológiával való kibővülésében rejlik jelentékeny mértékben jövőjének biztosítéka.* Ennek a meggyőződésnek már 1895-ben adtam kifejezést kolozsvári dékáni beszédemben,²⁾ most pedig indítva érzem magamat arra, hogy a mit ott rövid indokolás kíséretében jeleztem, azt a kérdés fontosságához képest ezúttal bővebben kifejtsem és újabb érvekkel megokoljam. Mielőtt azonban ezt tenném, szabadjon röviden jeleznem azt az *eltérést, mely közötttem és egykori tanárom, Tély Iván között mutatkozik,* mert tekintettel arra, hogy működésem irányát kellő alap nélkül szokták a Télyével teljesen azonosítani, szeretném egykori tanáromhoz való viszonyomat ezúttal tisztázni. Alkalmat veszek tehát annak kiemelésére, hogy közös ugyan mindkettőnknél a közép- és újkori görög philologia iránt való szeretet, és valaminth Tély, úgy én is az ó-, közép- és újkori görög nyelv és irodalom egységét, azonosságát hirdetem; csak hogy Tély a görög nyelv egységét főképen azzal a tart-

²⁾ Nevezetesen Darstellung der Alterthumswissenschaft című alapvető munkájának 1807-ben (a Museum der Alterthumswissenschaft 1. kötetében) való megjelenése óta.

³⁾ Címe: A classica-philologia egyetemeinken és gymnasiumainkon, tartatott a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudomány-egyetem 1895 május 29-iki ülésén.

hatatlan tétellel törekedett bizonyítani, hogy a régi kiejtés fennmaradt a mai nyelvben, míg én annak a felfogásnak vagyok híve, hogy az ókori *κοινή διάλεκτος* (Kr. e. 3. sz.—Kr. u. 4. sz.) az a talaj, melyből az ógörög kiejtéstől eltérő újjörög kiejtés kifejlődött; a classica philologia tárgyát illetőleg pedig Tély a Wolf Frigyes Ágost-féle felfogáshoz csatlakozott,⁴⁾ míg én ettől a felfogástól lényegesen eltérő állaspontra helyezkedem. Tély az ó-, közép- és újkori görög nyelv és irodalom egységeért kardoskodott ugyan, de azért mégis az «ókori» görög és latin philológiával azonosította a classica philológiát, s így saját felfogásával ellentétbe jutva küszöbölte ki abból a közép- és újkori görögséget. Télynek erről a saját-szerű álláspontjáról tanuskodik az a tény is, hogy egyetemi tanári működésének egész tartama alatt, eltekintve a latinból újjörögre eszközölt fordításoktól és a négy félévben tartott újjörög társalgási gyakorlatoktól, soha se tartott előadásokat a közép- és újjörög philologia köréből, míg én, a mióta budapesti egyetemi tanár vagyok, tervszerűleg felkarolom előadásaimban a közép- és újkori görög philológiát.⁵⁾

Áttérve ezek után tételem megokolására, mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy annak az oka, hogy Wolf Frigyes Ágost a classica philologia tárgyának meghatározásánál az ókori görögségre és latinságra szorítkozott, főképen abban keresendő, hogy az ő idejében úgyszólván szó se volt közép- és újkori görög és latin philológiáról. Annak tudata, hogy a római nép az ó- és középkor határán kiveszett, és az a kicsinylés, sőt megvetés, melyet Európa a származás tekintetében előtte gyanus közép- és újkori

⁴⁾ A classica philologia encyclopædiája című könyvének 7. lapja szerint «a classica-philologia a classica hajdankor szellemét kutatja».

⁵⁾ A quadriennium folyamán heti 7 órában a következő tantárgyakat adom elő négy csoportban: I. csoport (heti 3 óra): A classica-philologia encyclopædiája (bevezetésül a classica philológiába első évek számára); bevezetés az (ó- és új-)görög nyelvtudományba; (ó- és új-)görög hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia; byzantiumi írók magyarázása (a magyar történet szempontjából megválogatva). II. csoport (heti 2 óra): A byzantiumi irodalom története; az újjörög irodalom története; byzantiumi írók (költők és prózaírók) magyarázása; újjörög írók (költők és prózaírók) magyarázása. III. csoport (heti 1 óra a proseminariumban): Fordítások magyarból ó- és újjörögre. IV. csoport (heti 1 óra a seminariumban): Ógörög írók magyarázása újjörög nyelven; görög philologiai dolgozatok.

görögség iránt érezett, szinte magától értetődővé tette azt a fel fogást, hogy a görög és római nép már az ókorban kijátszotta szerepét, s hogy így a classica philologia foglalatát képező, görög és római néppel foglalkozó görög és latin philológiának tárgya csakis az ókorban keresendő. Igaz ugyan, hogy a Wolf Frigyes Ágost életének utolsó éveiben kitört görög szabadságharcz (1821—1827) rokonszenvet és méltánylást eredményezett a görögség iránt Európában, de az a politikai kiskorúság, melyet a görögök minden hősiességük daczára már a harc folyamáan mutattak, csakhamar lelohasztotta a görög ügy iránt való lelkesedést, és ehez járult nemsokára Fallmerayernek, a müncheni egyetem tanárának, a görögségre nézve szinte végzetszerű fellépése (1830—1861), mert az az állítása, hogy a mai görögök többé nem is görögök, hanem egy fajra és nyelvre nézve teljesen elszlávosodott nemzet, általános elfogadtatásban részesült. A Fallmerayer-féle theoria czáfolata nemsokáig váratott ugyan magára, de a philologusok alig vettek tudomást erről a czáfolatról, és a Fallmerayer-féle tétel hatása alatt állva, s a közép- és újkori görögséget illetőleg az ignoti nulla cupido elvét követve, inkább megszokottságból és elfogultságból semmint kellő belátásból veszteg maradtak a német mester álláspontján, pedig *Wolf Frigyes Ágost óta oly fontos fejlemények állottak elő, melyekkel a classica philologia művelőjének ma már okvetetlenül számolnia kell, ha tisztába akar jönni tudományának mivoltával és jövő sorsával. Értem a közép- és újkori görög és latin philológiát, melyek közül a görög az utolsó évtizedekben teljesen kialakult,⁶⁾ és a legutóbbi időkben a latin is kezdi bontogatni szárnyait.⁷⁾ De csak sokáig tartó, nehéz küzdelmek árán sikerült ennek a két tudománynak kivívni az elismerést, melynek útjában nem kis csodálkozásunkra főképen a classica philologia emberei*

⁶⁾ V. ö. Darkó Jenő, A byzantiumi philologia fejlődése, mai állása és feladatai, Egy. Phil. Közl. XXVI (1902), 700—715. ll.

⁷⁾ V. ö. Winterfeld, Aufgaben und Ziele der mittellateinischen Philologie, Verh. der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Halle a. S. vom 6. bis 10. Oktober 1903, Leipzig, Teubner, 17—19. ll. A közép- és újkori latin philologia tanszékére nevezték ki legújában L. Traubét a müncheni, és Savi Lopezet a catanai egyetemen.

állottak és állanak,⁸⁾ kik között ritka kivételt képez pl. egy Wilamowitz-Moellendorff, ki a byzantiumi philologia jogosultságát és jelentőségét elismeri.⁹⁾ Ha tehát a classikus philologusok általában véve nem tudják megbecsülni a közép- és újkori görög és latin philológiát, úgy természetes, hogy még kevésbbé hajlandók annak az ókori görög és latin philológiával való összetartozandóságát elismerni. Így pl. W. Christ leplezetlenül kimondja,¹⁰⁾ hogy a görög keresztény írók művei, mivel a pogány görögséggel harczban állanak, a görög irodalomtörténet keretébe nem valók, Fr. Blass pedig így nyilatkozik:¹¹⁾ «Sie (t. i. die klassische Philologie) ist, kurz gesagt, dazu da, um die Meisterwerke der klassischen Literatur zu erhalten, zu reinigen und, vor allem, der Gegenwart zu deuten.» A classica philologia eme visszautasító magatartásának következménye azután, hogy a közép- és újkori görög és latin philologia jelenleg kénytelen magát két különálló tudománynak tekinteni és a classica, germán, angol, román, szláv, keleti és indogermán philológiával egy rangba helyezkedni.¹²⁾ Mutatkozik ugyan itt-ott az összetartozandóság elismerése is a classica philologia részéről; így pl. Ábel Jenő Schenkl Károly görög elemi olvasókönyvének magyar átdolgozásában a Kr. u. 5. századbéli Priscus rhetornak Attiláról való tudósításából is közöl részletet; Wilamowitz-Moellendorff a gymnasialis oktatást szolgáló görög olvasókönyvében a Kr. e. 6. századtól kezdve egészen a Kr. u. 4. szá-

⁸⁾ Így pl. W. Christ arról panaszkodik, hogy «man in Dissertationen und Zeitschriften bereits mehr über Kritzeleien roher Handwerker, Grammatikerschnitzel, selbst Byzantiner und Kirchenväter als über unsere eigentlichen Klassiker zu lesen bekommt» (Horatiana, Sitzungsber. der philos.-philol. und der hist. Kl. d. k. Bayer. Akad. d. Wiss. 1893, I. köt. 57. l.).

⁹⁾ L. Philologie und Schulreform című, 1892 június 1-én tartott prorectori beszédét (Reden und Vorträge, Berlin, Weidmann, 1901, 110. l.).

¹⁰⁾ Görög irodalomtörténetének 879. lapján (1898, harmadik kiadás).

¹¹⁾ Der Stand der klassischen Studien in der Gegenwart, Deutsche Revue, 1903, september, 359. l.

¹²⁾ V. ö. K. Krumbacher, Das Problem der neugriechischen Schriftsprache. Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung d. K. B. Akademie der Wissenschaften zu München am 15. November 1902. München, Verlag der K. B. Akademie, 1903, 3—5. ll., továbbá l. Winterfeldnek a 7. jegyzetben említett előadását.

zadig, tehát még az ókeresztény irodalomból is, vesz fel mutatványokat; Iwan Müller mint a Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft szerkesztője a középkori görög és latin irodalomtörténetet is felveszi nevezett kézikönyvének tervezetébe; J. Bach Nagy Basiliusnak, a Kr. u. 4. századbéli görög keresztény írónak, a pogány görög irodalom hasznos olvasása érdekében az ifjúsághoz való intelmeit gymnasiumi használat céljából magyarázza;¹³⁾ Kuhlmann ennek a magyarázatos kiadásnak megjelenése alkalmából szót emel a keresztény görög és latin íróknak gymnasiumokban való olvasása érdekében;¹⁴⁾ a classica-philologiai folyóiratokban és a könyvkereskedőknek classica-philologiai catalogusaiban néha-néha felkarolva látjuk a közép- és újkori görög és latin philológiát is: de mindezek csak szórványos jelenségek ahhoz az általános idegenkedéshez képest, mely a classikus philologusok táborában az imént említett közép- és újkori disciplinák iránt mutatkozik.

Nézzük azonban kissé közelebről az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia összetartozandóságának kérdését, és vegyük előbb a görögöt szemügyre. Annak a kérdésnek eldöntése, vajjon együvé tartozik-e az ó-, közép- és újkori görög philologia? vajjon képezhet-e egy nagyobb szabású tudománybeli egységet? azt hiszem, mindenekelőtt attól a kérdéstől függ, vajjon tekinthetők-e a mai és középkori görögök a régiek utódainak? vajjon egy és ugyanazon nemzetet képez-e a legrégibb időktől napjainkig görögök neve alatt szereplő nép? mert ha igen, akkor mi sem természetesebb, mint az, hogy az ezen népre vonatkozó összes ismeretek is mint «görög philologia» egy magasabb egységet képeznek. Igaz ugyan, hogy a görög philologia ily módon sokkal nagyobb terjedelművé válik, semhogy azon egy ember uralkodhatnék, de ugyanez el-

¹³⁾ Βιβλίου τοῦ Μεγάλου πρὸς τοὺς νέους πῶς ἂν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων παραινέσις. Des hl. Basilius Mahnworte an die Jugend über den nützlichen Gebrauch der heidnischen Litteratur. Herausgegeben und erklärt von Dr. Joseph Bach, Gymnasial-Direktor. I. Teil: Text. Nebst einem Anhang. II. Teil: Kommentar und lateinische Übersetzung. Münster i. W., Aschendorffsche Buchhandlung, 1900.

¹⁴⁾ Einige Worte über das Lesen christlich-lateinischer und griechischer Schriftsteller im Gymnasium, a Gymnasium című folyóiratban, 20. évf. 4. szám (1902, februarius 16), 121—126. ll.

mondható már a Wolf Frigyes Ágost-féle classica philológiáról is. Az is tény, hogy egyrészt az ókori pogány, másrészt a közép- és újkori keresztény görögség között nagy a különbség, hogy nem ok nélkül mondja Tafel a byzantiumi tanulmányokról, hogy «novus incipit orbis»; ¹⁵⁾ ámde feljogosíthatja-e ez Christet, mint fentebb láttuk, arra a nyilatkozatra, hogy a keresztény görög írók nem tartoznak a «görög» irodalom keretébe? Hiszen akkor a pogány és keresztény germánokra vagy magyarokra vonatkozó tanulmányok se foglalhatnának helyet a germán vagy magyar philologia egységében, akkor a hírneves férfiakra vonatkozó tanulmányok se képezhetnének egy egységes munkát annál a nagy különbségnél fogva, mely az egyén életében annak öreg- és gyermekora között mutatkozik! Nem, ezt a felfogást nem osztlhatom, hanem úgy vagyok meggyőződve, hogy valamint az egyén és a nép, bármily különbségeket fejtenek is ki életük lefolyásában, mégis egy és ugyanazon egyén és nép maradnak, úgy a reájuk vonatkozó tanulmányok is a tárgy egységénél fogva egységet alkotnak! Mivel már ismételten fejtegettem, ezúttal csak utalok arra, hogy a legújabb *anthropologiai és ethnologiai* tanulmányok kétségtelenné tették, hogy a jelenkori görögök a régiek utódai, ¹⁶⁾ s így nyilvánvaló a napjainkig élő görögség nemzeti egysége, és természetes, hogy ennek a népnek történetében, nyelvében, irodalmában is egyaránt görög egység mutatkozik. Valóban, csakis a közép- és újkori görögség ignorálásából származhatik az a téves *történeti* ¹⁷⁾ felfogás, hogy a görögök historiája ott végződik, a hol a rómaiaké kezdődik; csak elfogultság nem tartja a macedonokat görögöknek, holott a macedonismus az európai pogány ókori görögség leghatalmasabb politikai erő kifejtése; csak tájékoztatlanság veszi a byzantiumi császárság történetét a kelet-«római» császárság történetének, holott a Nagy Sándor világhódító hadjáratai által megteremtett ázsiai hellenismus az a kútforrás, melyből a

¹⁵⁾ L. Darkó Jenő 6. jegyzetben említett cikkét a 703. lapon.

¹⁶⁾ L. Az újkörög nyelv című értekezésemet, Erdélyi Muzeum, 1893 (ugyanaz az 1894-ben a Franklin-Társulatnál megjelent Újkörög nyelvtanom 9–11. lapjain) és emlékbeszédemet Télfy Ivánról (Akadémia, 1902, 11. l.).

¹⁷⁾ V. ö. a görögség történetéről mondottakat Télfy Ivánról szóló emlékbeszédem 18–21. lapjain.

keresztény középkori görögség, a byzantinismus, legjobb erőit meríti, s így a római birodalom középkorban fennmaradt keleti része nem egyéb, mint egy római államhatalommal szervezett, de görög nemzeti és culturalis alapokon nyugvó birodalom; csak a Fallmerayer megezáfolt nézetéhez ragaszkodó nem tartja a mai görögöket a régiek utódainak, holott a görögség újkori történetében a középkoron át szunnyadó, de újult erőkre ébredt és immár kereszténynyé vált európai görögség játssza ismét a főszerepet. Ha a macedonismust az őt megillető, helyes történeti méltánylásban részesítjük, és belátjuk, hogy Athenæ, Sparta és Thebæ meghiusult törekvései után a macedonismus úgy szerepel, mint az egész ókori görögséget politikailag egyesítő görög nemzeti erő, akkor bizonyára nem annyira Demosthenes és Hyperides szűkkeblű athenæi hazafiságát, mint inkább (a Fülöptől megvesztegetett Aeschinest és Demadest mellőzve) a görögség általános érdekei iránt lelkesedő Isocratest és Phociont fogjuk méltányolni, kik Fülöpben nem az idegen ellenséget, hanem a görögség politikai egyesítőjét látták. És valóban, mily humanus eszközökkel törekedett Fülöp Athenæhez és Spartához képest a görög hegemoniára, mennyire kímélte a hírneves Athenæ-t, mennyire kerülte a vérontást! A macedonismus helytelen felfogása adta meg Philopoemennek is, a macedoniai hegemonia ellen irányuló achajai szövetség hadvezérének, az «utolsó hellen» elnevezést. De a legfőbb történeti indok, melyet a görögség egysége ellen felhoznak, a *kereszténység*. Azt mondják, hogy a kereszténység és pogányság nagy ellentéte lehetlenné teszi a keresztény és pogány görögségnek egy kalap alá fogását, s ezért tartja pl. Christ, mint ismételten említettem, egyenesen kiküszöbölendőknek a keresztény görög írókat a görög irodalom történetéből. Én azonban úgy látom, hogy a kereszténység a görögség történeti fejlődésének természetes momentuma, mert a Nagy Sándor teremtette ázsiai hellenismus az a hatalmas kiterjedésű, egységes talaj, melyen világra szóló és világidvezítő hatalommá fejlődött. Igaz ugyan, hogy a kereszténység csirái a semita monotheismusban keresendők, de kifejlődése, elterjedése és legyőzhetetlen hódító szellemi hatalommá erősödése görög ethnikai és culturalis talajon ment végbe, és ott szívta magába a pogány görög vallás és istentisztelet számos elemeit, a mint ez még manap is különösen a keleti katolikus egyház görög származású híveinek

vallásos nézeteiben és szokásaiban visszatükröződik. Valamint ókori művészetének, úgy a kereszténységnek elemeit is idegenből kapta ugyan a görögség, de mind a kettőt a maga geniusa szerint alakította, fejlesztette, szóval hellenizálta, s én merem állítani, hogy a kereszténység nem hogy össze nem fér a k. b. három évezredes történeti életében folyton alakuló görögség szellemével, hanem épen úgy sajátját képezi, mint ókorának művészete. Vegyük csak figyelembe, hogy Krisztus működésének és sikereinek tere nem az orthodox vallásos fanatismusnak hódoló zsidóság székhelyei, Samaria és Judæa voltak, hanem Galilæa, melynek nem tisztán zsidó, hanem egyéb néppel, nevezetesen görögökkel vegyített, s épen azért kevésbbé fanatikus lakói fogékonyabbak voltak Krisztus tanai iránt. Továbbá vegyük tekintetbe, hogy a keresztény hit tanai forrását képező Új Testamentumnak és e hit első terjesztőinek a nyelve görög; hogy ez a vallás leggyorsabban Kisázsia görög culturalis életének központjaiban, a városokban terjedt, míg a nem görög míveletlen vidék, a falvak, sokáig pogányok maradtak; hogy a keresztény közösségek nyelve nemcsak keleten, hanem az első és második században még a latin nyugaton is a görög volt. Szóval, a görög nép, cultura és nyelv nélkül a kereszténységnek rohamos fejlődése és elterjedése el se képzelhető. De a görögség a semita monotheismust, a mint ezt A. Deissmann¹⁸⁾ kimutatta, már Kr. e. a héber nyelvű Ó Testamentum görög fordításában, a Ἑβδομήκοντα-ban (Septuagintában) hellenizálta, melyben, hogy csak egy fő dolog kiemelésére szorítkozzam, a héber Jahveh (Jehova) Κύριος-nak neveztetik. Ez t. i. nem csupán rossz fordítás, hanem a nagylelkű hellen világnézet tudatos bevitele a szűkkeblű héber vallásosság világába: «A biblia», mondja Deissmann, «melynek istenét Jahvehnek hívják, egy népnek a bibliája; a biblia, a melynek istenét Κύριος-nak hívják, a világ bibliája». Említésre méltó körülmény az is, hogy a kereszténységet a pogány görögség támadásaitól megvédelmező görög egyházi atyák, mint pl. Nagy Basilius és fivére a nyssai Gregorius, meg a nazianzusi Gregorius, a «három nagy capadociai» a Kr. u. 4. században, a pogány sophisták és rhetorok

¹⁸⁾ Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur, 1903.

iskoláiba jártak, hogy a hellen szellem fegyvereivel verjék vissza a pogány hellenek támadásait. Nagy Basilius említett parænesisében egyenesen ajánlja a keresztény ifjuságnak a pogány classikusok olvasását, mert úgy vélekedik, hogy vannak ugyan bennük téves tanok, melyektől a keresztényeknek óvakodniok kell, de másrészt sok szép és magasztos emberi erényeket dicsőítenek, melyek mindmegannyi keresztény erényeknek tekintendők, szóval, Nagy Basilius utal azokra a közös szellemi vonásokra, melyek a keresztény és pogány görögségnek egyaránt tulajdonát képezik. Valóban, nem is lehetünk abban a helyzetben, hogy a görög nép és szellem nagyságát kellőképen méltányoljuk, ha a keresztény görögséget elválasztjuk a pogánytól! Mert a pogány korszak a maga örökbecsű irodalmával és művészetével csak æsthetikai szempontból teszi lehetővé a görögség kellő megbecsülését, de ennek a népnak páratlanul nagy történeti küldetését csakis úgy érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük keresztény korszakát is. Hiszen a byzantiumi birodalom mentette meg erőteljes küzdelmével Európát az arab mohamedanizmus vészes hatalmától, s a mikor a török mohamedanizmus nyugot felé irányuló első hatalmas hullámverésének útját állva elesett a küzdelemben, még akkor is Európa gondviselészerű jóltevője volt, mert az ókor szellemi kincseivel menekülő tudósai felidézték ott a középkor tudatlansága után a humanizmus, az újkori művelődés korszakát. A nyugat-európai cultura az ókori görögségnek köszöni æsthetikai értékét, a középkorinak keresztény voltát, szóval: *keresztény művelődésünk forrása is görög*, tehát a kereszténység nem az az áthidalhatatlan űr, mely bennünket az ókori görögségtől elválaszt, hanem ellenkezőleg a pogányságot és kereszténységet egyaránt magáénak valló görögség révén az a kapocs, mely jelenünket a görögség ókorához hozzáfűzi. Hogy ezek után a közép- és újkori görög *művészettől* se tagadhatjuk meg a görög lényegét, az, tekintetbe véve azt a szoros kapcsolatot, melyben a művészet a görögöknél a vallással mindig volt, természetesen következik mindabból, a mit a kereszténység mivoltáról a fentebbiekben mondtam. De vannak, kik a görög *nyelv* egységét is kétségbe vonják. Ezek szerint az úgörög nyelv fejlődésének módjára és fokára nézve egy rangban áll a román nyelvekkel, nevezetesen az olaszszal, és úgy viszonylik az ógöröghöz, mint a román nyelvek, főképen az olasz, a latinhoz. Tény ugyan,

hogy ama általános nyelvfejlődésbeli módot illetőleg, mely szerint a nyelvek át szoktak menni a synthetikus formákból az analitikus formákba, több tekintetben mutatkozik parallelismus az újjörög és a román nyelvek között, de a fejlődés fokát illetőleg az újjörög nyelv jelentékenyen nagyobb conservatív erőt mutat, mint a román nyelvek. Különösen látható ez a nyelv irodalmi formájában, az ókori nyelv szelleméhez ragaszkodó *καθαρεύουσα*-ban, míg a népnyelv¹⁹⁾ természetes fejlődést mutat ugyan, de hang- és alaktanában mégis jóval közelebb áll az ógöröghöz, mint a román nyelvek a latinhoz; hiszen az újjörög népnyelvben – hogy csak egy fő dolog kiemelésére szorítkozzam – a főnév és melléknév a régi öt eset (nom., voc., acc., gen., dat.) közül csak a dativust vesztette el, míg a román nyelvekben a hat latin esetből (nom., voc., acc., gen., dat., abl.) csak egy alakot tartott meg. A görög nyelv alapvonásainak legnagyobb részében változatlanul megmaradt még mai népies alakjában is, és ennek oka főképen abban keresendő, hogy ez a nyelv a legrégibb időktől mai napig egy és ugyanazon nemzet ajkán él, míg a latin népnyelv, a végtelen polgárháborúk és világhódító hadjáratok tömeges mészárlásai folytán már Augustus, de sőt már Cicero idejében is pusztuló félben levő latin nemzetnek az ókor végső határán bekövetkezett elenyészte után idegen népek tulajdonává válva, új életre pezsdült a román nyelvekben. A görög népnek a fentebbiekben kimutatott ethnikai, történeti és nyelvi egységéből önkényt következik az az egység, mely *irodal-mában* is mutatkozik, s azért ebben a tekintetben még csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a nagymérvű ókori tanulmányok és a népköltészet mivolta képezik azt a tartalmi kapcsolatot, mely a középkori görög (byzantiumi) irodalmat az ókoréhoz és az újkorit a középkoréhoz hozzáfűzi. Ha tehát ily módon a görögséget minden tekintet egységesnek mutatja, akkor a reá vonatkozó ismereteket, t. i. az ó-, közép- és újkori görög philológiát is egy nagyobb egységbe tartozónak kell tekintenünk. A mi már most a *latin* philológiát illeti, úgy be kell ismernünk, hogy ott a közép- és újkori

¹⁹⁾ V. ö. Gustav Körting, Neugriechisch und Romanisch. Ein Beitrag zur Sprachvergleichung. Berlin, Gronau, 1896 (ismertettem a Nyelvt. Közleményekben, XXVII [1897] 109–113. ll.) és K. Dieterich, Neugriechisch und Romanisch, Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. 39 (1904), 1.

rész nem áll, mert nem állhat oly szoros kapcsolatban az ókorival, mint a görögben. Hiszen, mint az imént említettem, a latin nemzet az ókor végső határán kiveszett, míg a görög mai napig él. Ennek következménye, hogy a közép- és újkori görög philologia egy élő nemzetre vonatkozó tudomány, s ilyen lévén, szó van benne nemcsak nyelvről és irodalomról, de az élő nemzetnek történetéről is, míg a közép- és újkori latin philologia a latin nemzetnek már az ókorban való kiveszte folytán nem szólhat latin nemzeti történetről, hanem csak az idegen népeknél divó, ókorból átvett irodalmi latin nyelvet és ezen a nyelven való irodalmat tárgyalhatja, mely nyelv és irodalom, épen azért, mivel nem nemzeti talajon él, hanem idegenen tengődik, nem is nemzeti, mint a közép- és újkori görög, hanem holt nyelv és irodalom. Az élő nemzeti talaj hiányából magyarázható, hogy a közép- és újkori latin nyelv úgyszólván semmimű változáson se ment keresztül, hanem az írók kisebb-nagyobb tanultsága szerint kisebb-nagyobb hasonlatosságot mutat az ókori irodalmi nyelvhez, míg a közép- és újkori élő görögségnél nemcsak a népnelv, hanem az archaizáló *καθαρεύουσα* is jelentékeny változásoknak volt és van kitéve.²⁰⁾ Tehát a közép- és újkori latin nyelv csak tespedésénél fogva azonos az ókorival, és az irodalom csak nyelvének azonosságával és a tárgy tekintetében való utánzásaiával fűződik hozzá az ókorihoz; de mivel a latin nyelvnek és latin nyelvű irodalomnak a közép- és újkoron át való uralma azt az óriási hatást tükrözteti vissza, melyet a latin nemzet hatalmas culturája egész Európára gyakorolt, úgy vagyok meggyőződve, hogy helyesen cselekszünk, ha nemcsak a görögnek, hanem a latinnál is hozzátcsoljuk a közép- és újkori philológiát az ókorihoz.

Ez az a program, melyet *a jövőben* magáévá kell tenni a *classica philológiának*, nemcsak a tények fentebb kifejtett benső igazságánál fogva, hanem praktikus tekintetből is, mert a jelenünkhöz közelebb álló későbbi korok bevonása fokozza az érdeklődést ez iránt a tudomány iránt, és ez az érdeklődés fogja jelentékeny mértékben biztosítani annak jövőjét. Nagyon helyesen

²⁰⁾ Ezt beismeri K. Krumbacher is a 12. jegyzetben említett munkájának 207. lapján a 71. jegyzet vége felé.

jegyzi meg Krumbacher²¹⁾ Vahlennek²²⁾ a classica philologia jövőjéért való aggodalmát kifejező szavaira: «Wenn der befürchtete Untergang der klassischen Studien, der wohl den Niedergang der unlöslich unter sich verbundenen Geisteswissenschaften überhaupt bedeuten würde und wird, noch aufzuhalten ist, so kann es gewiss nicht durch die von manchen Kurzsichtigen gewollte Beschränkung auf die klassische Zeit (oder gar auf die Schulautoren) geschehen, sondern nur durch eine Kühne, von ästhetischen und pädagogischen Rücksichten unbehinderte Ausbreitung über die angrenzenden Völker und Zeiten und die von grossen Gesichtspunkten getragene Betrachtung aller Kulturgebiete». Igen, rövidlátás, ha a classica philológiát a jövőben is az ókori görögség és latinság terére szorítjuk, és nem törekszünk inkább arra, hogy azt a mindenkori görögség és latinság általánosabb érdekű tudományává tegyük! Újabb időkben annyira változtak a viszonyok, hogy a classikus tanulmányokra talán jobb jövő vár Amerikában, mint Európában. Míg pl. a chicagói világkiállítás alkalmával tartott amerikai pædagogiai congressus egy elenyészően csekély ellenzékkel szemben óriási többséggel határozta el megkövetelendőnek a görög nyelv ismeretét az érettségi vizsgálaton, addig Európában és főképen a classikus tanulmányok hazájában, Németországban, szüntelenül heves támadásokban részesítik ezt a tudományt. Ily kedvezőtlen viszonyok között leghelyesebben járunk el, ha a classica philológiát kialakítjuk egy időszerűbb tudománynyá. Vonjuk tehát bele a közép- és újkori görög és latin philológiát a classica philologia körébe, és miveljük ilyen irányban ezt a tudományt irodalmi munkásságunkban és tanári működésünkben! De nemcsak az irodalomban és az egyetemen, hanem a középiskolában se térhetünk ki ez elől a jobb belátás elől, hanem meggondolva azt, hogy a görögség keresztény művelődésünk forrása és a latin egész Európában annak fő organuma, igazat kell adnunk Kuhlmannak, a mikor a keresztény görög és latin íróknak gymnasiumokban való olvasása érdekében felszólal. Ezenkívül magyar érdekeink

²¹⁾ A 12. jegyzetben említett munkájának 218. lapján a 119. jegyzetben.

²²⁾ I. Sitzungsber. d. preuss. Akad., 1902, julius, 796. s. kk. II. (v. ö. Krumbachernek az előbbi jegyzetben idézett helyét).

megkívánják, hogy különösebben foglalkozzunk egyrészt a byzantiumi történetekkel, kiknek reánk vonatkozó tudósításai vándorlásainktól és a honfoglalástól kezdve egészen Hunyady János koráig terjednek, másrészt a magyarországi latinsággal, melynek művelődésünkre nézve nagyjelentőségű uralma egészen forradalmunk koráig terjed. Elmélkedésemet annak az óhajnak kifejezésével zárom be, hogy a magyarországi tanárság, de főképen az egyetemi hallgatók számára *a közép- és újkori görög és latin philológiával kiegészített classica philológiának kézikönyve adassék*, mely egy egységes tervezet követelte terjedelemben és rendszeres tárgyalásban adja ennek a tudománynak egyes disciplináit. Mily nagy szükség van nálunk egy ilyen munkára, azt mindenki beláthatja, a ki tudja, hogy híjával vagyunk a classica philologia egyes szakait kellő tudományossággal és a magyar igényeknek megfelelő módon tárgyaló könyveknek. Épen azért már 1890-ben mint a Budapesti Philologiai Társaság főtitkára ²³⁾ hangoztattam egy ilyen kézikönyvnek²⁴⁾ a szükségességét, és a múlt év folyamán ugyanabban az ügyben két emlékiratot nyújtottam be a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumnál. Legújabbán a Budapesti Philologiai Társaság f. évi januarius 14-én tartott közgyűlésén elnökének Heinrich Gusztávnak indítványára magáévá tette az ügyet, s így remélhető, hogy a tervezet meg fog valósulni.

²³⁾ A társaság januarius 26-án tartott közgyűlésén felolvasott jelentésben, I. Egyet. Phil. Közl. XIV (1890), 152—153. II.

²⁴⁾ Vári Rezső *A classica philologia módszeresítése hazánkban* című értekezésében (Egyet. Phil. Közl. 1895) csak egyes disciplinák kézikönyveit kívánja.

FÜGGELÉK.

I. A classica philologia disciplinái.

Ezeket először kolozsvári dékáni beszédemben (l. a 3. jegyzetet) csoportosítottam. Az ott adott csoportosításon javítottam azóta a classica philologia encyclopædiájáról szóló egyetemi előadásaimban, s a midőn ezt a javított csoportosítást ezennel közlöm, teszem ezt azért is, hogy ennek kapcsán alkalmat vegyek magamnak az ó-, közép- és újkori görög és latin nyelv, irodalom és történet egységének részletesebb kimutatására. Megjegyzem, hogy az itt adott csoportosítás némileg eltér attól a csoportosítástól is, melyet az Egyet. Phil. Közl. f. évi (29-ik) évfolyamának 181-ik lapján (Vári Rezső közleményére tett megjegyzésemben) adottam.

A) A classica philologia bevezető disciplinái.

I. A classica philologia encyclopædiája.

II. A classica philologia története.

B) A classica philologia fő disciplinái.

a) A classica philologia nyelvi disciplinái.

A görög nyelv korszakai. *I. Óskorszak, a legrégibb idők-től Kr. e. 1000-ig.* Kezdetét veszi a görög nyelvnek az indogermán anyanyelvből való kiválásával, és tart a dialectusoknak kifejlődéseig, k. b. Kr. e. 1000-ig; mivoltáról nyelvemlékek hiányában csak az indogermán összehasonlító nyelvészet ad némi felvilágosítást. *II. Az ókori dialectusok korszaka, Kr. e. 1000—500.* A görög nyelv történeti korszakát, t. i. azt az időt, melyből már nyelvemlékeink vannak, az ókori dialectusok korszaka nyitja meg, melyből a legrégibb nyelvemlékek származnak. Ebben a korszakban nem volt egy általánosan beszélt és írott nyelv, hanem az iro-

dalom egyes fajai az egyes dialectusok nyelvén míveltettek. *III. Az attikai dialectus korszaka, Kr. e. 500—323.* A dialectusok közül kiemelkedett a Kr. e. ötödik században az attikai nyelv, és mindinkább háttérbe szorította a többi dialectusokat; különösen akkor állott ez be, a mikor N. Sándor messze földekre kiterjesztette az attikai nyelv uralmát. Ennek a korszaknak végső határát k. b. N. Sándor halála évével jelölhetjük. *IV. Az ókori κοινή διάλεκτος korszaka, Kr. e. 323—Kr. u. 324.* A N. Sándor által kelet uralkodó nyelvénvé tett attikai nyelv nem maradt meg sokáig eredeti állapotában, hanem bizonyos, a görög nyelvben mindaddig csak szorványosan előforduló nyelvi sajátosságok fokozatos általánosításával átváltozott hang-, szó- és mondatnyelvben. A hangszín tekintetében a magánhangzóknál (η, υ, ει, οι, υι) az *i* hang, a mássalhangzóknál (β, γ, δ, θ, κ, χ) a hehesítés lép előtérbe; az analogikus képzések egyszerűbbé teszik a név- és igeragozást, és egyszerűbbé válnak a mondatalkotás szabályai is. De a leglényegesebb változás abban mutatkozik, hogy a hangsúly, mely eddigelé a hangerő és hangfok által képeztetett (oly módon, hogy a hangsúlyozott szótag erősebb és magasabb volt mint a hangsúlytalan), függővé tette magától a hangnak még egy harmadik tulajdonságát is, a hanghúzamat, mely mindeddig a szótagok tulajdona volt, s ezáltal megváltoztatta a hanghúzámi viszonyokat. T. i. a hangsúlyozott szótag most már nemcsak erősebb és magasabb, de hosszabb is volt a többinél, melyek azzal szemben gyöngébben, mélyebben és rövidebben hangzottak. A hosszúság nem jellemző tulajdona többé a szótagnak, hanem mindig a hangsúlyhoz csatlakozik, és azzal együtt változtatja helyzetét, pl. ὀλίγος és ὀλιγόστιχος, de régebben ὀλίγος és ὀλιγόστιχος. Mindezen változások a Kr. u. első századokban lettek általánosakká, főtulajdonságait képezvén az attikaiból kifejllett, és egész keleten elterjedt köznyelvnek, az ókori κοινή διάλεκτος-nak, melynek ideje kiterjeszthető k. b. N. Constantinus trónraléptéig. Ez a κοινή διάλεκτος az a talaj, mely az újjörög kiejtésnek alapját képezi. *V. Az újkori dialectusok korszaka, Kr. u. 324—1821.* Természetes, hogy a κοινή διάλεκτος nagy kiterjedéséhez képest nem sokáig tarthatta meg egységes alakját, hanem kezdett nyelvjárásokra oszlani. Ez az oszlás azonban csak akkor ölthetett határozott alakot, mikor a régi dialectusok már elenyésztek vagy legalább enyészőfélben voltak, mert különben befolyásolták

volna az új dialectusok keletkezését. Az új dialectusok azonban csak a szókinsben mutatnak többszörösen az ókorból öröklött nyelvanyagot, de a nyelv fősajátosságát képező hang- és szótan tekintetében úgyszólván teljesen függetlenek az ókori nyelvjárásoktól, az egyetlen tzaconi dialectus kivételével a Peloponnesusban, mely közvetlenül a régi laconok (spartaiak) nyelvéből származik, és él még napjainkban is. Suetonius említi (Tiberius, 50), hogy a rhodusiak a Kr. u. első században még dór nyelven beszéltek, és a következő századból való Pausanias megjegyzi (4, 27, 11), hogy a messeneiek az ő idejében még saját régi nyelvjárásukat használták; de éppen ezeknek a tényeknek mint kivételeseknek kiemelése bizonyítja, hogy ebben az időben az ókori dialectusok egészben véve már elenyésztek. Tehát k. b. eltaláljuk az igazságot, ha az ókori κοινή διάλεκτος-ból származó újkori dialectusok kifejlésének kezdetét a Kr. u. negyedik század tájára tesszük. VI. Az újkori κοινή διάλεκτος korszaka, Kr. u. 1821-től napjainkig. A tizenkilencedik század első felében a görög nemzet új életre ébred hosszas szunnyadásából, kivívja (1821-ben kezdődő szabadságharczával) függetlenségét a tulajdonképeni Görögországban, és a politikai egységesség maga után vonja egy általánosan beszélt nyelvforma egységes voltának a szükségességét. Kifejlődik a szóbeli érintkezés általános organumaként egy új köznyelv, egy új κοινή διάλεκτος, a καθωμιλημένη vagy δημοδής γλώσσα, mint a mai görögök nevezik, Chaczidákisz elnevezése szerint a πολιτική γλώσσα, mert leginkább a művelődés központjaiban, a városokban van elterjedve. A mai köznyelv mellett létező dialectusok mind az előbbi korszakban keletkezett új dialectusok folytatásai, az egyetlen tzaconi dialectus kivételével, mely, mint említettük, közvetlenül a régi lacon dialectusból származott le napjainkig. — A görög nyelv minden korszakában volt kisebb-nagyobb különbség a nép- és irodalmi nyelv között. Már Homerus nyelvéről be van bizonyítva, hogy az különböző elemekből alakult műnyelv, és kétséget nem szenved, hogy általában véve az ókori írók a beszélt nyelvtől többé-kevésbé elütő műnyelvet használtak. Még nagyobbá vált ez a különbség a beszélt és írott nyelv között a középkorban, a mikor úgyszólván az összes byzantiumi írók a nyelvnek ókori formáját használták, míg a beszélt nyelv tovább fejlődött, úgy hogy a két nyelv között való nagy eltérés a «kétnyelvűség» (διγλωσσία)

színezetével bírt. Az újkorban kisebbitette ezt a két nyelvforma között való nagy eltérést Koraísz (1748—1833) az által, hogy a beszélt nyelv fő elemeit beleolvasztotta az irodalmi nyelvbe; de az általa ily módon megteremtett újkori irodalmi nyelv (καθαρεύουσα) is még mindig archaistikus színezetű, és van a görögök között Koraísz óta egy, igaz hogy mindeddig nagy kisebbségben levő párt, mely ezt a szintén διλωσσία-nak nevezett, de a középkorinál mérsékeltebb különbséget is el akarja enyészteni a beszélt népnyelvnek az irodalomba való teljes bevitele által. Ez az a «nyelvkérdés» (γλωσσικὸν ζήτημα), mely a görögöket Koraísz óta szüntelenül és élénken foglaltoztatja.

A latin nyelv korszakai. *I. Őskorszak, a legrégibb időktől Kr. e. 240-ig,* az első pún háború befejezéseig. Kezdődik a latin nyelvnek az indogermán anyanyelvből való kiválásával. Ide tartozik a latin nyelvnek történetelőtti időszaka, t. i. az az állapota, melyről nyelvemlékek hiányában csak az indogermán összehasonlító nyelvészet ad némi felvilágosítást. Ide tartozik továbbá a latin nyelv történeti időszakának a kezdete, melyből a legrégibb nyelvemlékek származnak, mint pl. a carmen arvale, carmen saliare, leges duodecim tabularum, melyek azonban csak részben maradtak ránk eredeti alakjukban. *II. Archaikus korszak, Kr. e. 240—106-ig,* Cicero születéseig. Ebbe esik a római irodalom történetének a kezdete. Lényegesen befolyásolták a nyelv fejlődését az első költők, kik közül a régiebbek, mint pl. Livius Andronicus (Odyssea-fordítás), Nævius (de bello punico), az eposban még ragaszkodnak ugyan a népies versus saturniushoz, de a későbbiek, élükön Enniusszal (annales), nemcsak hogy az idegen (görög) hexameterhez alkalmazták a nyelvet, hanem azt bizonyos szabályokhoz is kötötték, s így alapját vetették a miveltek és a nép nyelve (*sermo plebejus, rusticus és sermo urbanus*) elkülönülésének. Ezzel a fejlődéssel szemben egy ideig meglehetősen ragaszkodik a régiebb nyelvhez a hivatalos stílus. Ebből a korból való számos felirat ad nekünk felvilágosítást a korabeli népnyelvről. *III. Arany korszak, Kr. e. 106—Kr. u. 14-ig,* Augustus haláláig. Az elkülönülés a sermo plebejus és sermo urbanus között végleg kifejlődik. Csak az előbbi fejlődik tovább akadály nélkül, míg a sermo urb., mely egyszersmind az irodalom nyelve is, szigorú szabályok közé szorul, melyektől csak kevés eltérés volt megengedhető; de a köl-

tőknél számos archaismus és vulgarismus található. Ebbe és a következő korszakba esik a latin köznyelvnek elterjedése egész Italiában, és ezzel kapcsolatban a többi itáliai nyelveknek visszaszorítása és elnyomása. *IV. Ezüst korszak, Kr. u. 14—117-ig*, Hadrianus trónralépteig. Az egyén megtöri a nyelvnek arany korszak szabta merev szabályait, és jellemzi ezt a korszakot a költői nyelvnek a prózába való erős behatolása. Ennek az időnek népies nyelvét Petronius töredékesen (*cena Trimalchionis*) fennmaradt regényéből és számos pompejibeli feliratból ismerjük. *V. Archaizáló korszak, Kr. u. 117—324-ig*, Nagy Constantinus trónralépteig. Azzal törekedtek új életet adni a vénülő irodalmi nyelvnek, hogy kezdtek visszatérni a Cicero előtti archaikus latinsághoz. Ennek a törekvésnek megvan az a haszna, hogy így maradtak fenn számunkra ama régi kor nyelvének sok olyan sajátosságai, melyek különben ismeretlenek volnának előttünk. *VI. Vas korszak, Kr. u. 324—565-ig*, Jusztinianus haláláig. Az irodalmi nyelv a *sermo plebejus* behatolása folytán megtelik vulgarismusokkal, azonkívül előtérbe lépnek a provincialismusok (így van szó pl. galliai és afrikai latinságról), s így az irodalmi nyelv nagy átalakuláson megy keresztül. E közben a népnyelv akadály nélkül fejlődött tovább, míg végre a latin nép kipusztulásával idegen népek talaján új életre pezsdülve kifejlődtek belőle a román nyelvek (francia, olasz, spanyol, portugál, oláh). *VII. A holt nyelv korszaka, Kr. u. 565-től napjainkig*. Az irodalmi nyelv, mint idegen népek által mesterségesen eltanult, tehát holt nyelv, a középkorban Nyugat-Európa és hazánk kulturájának fő organuma, majd az újkorban az európai nemzeti nyelvek által mindinkább háttérbe szoríttatik, míg manap már úgyszólván csak mint a római katolikus egyház és a classica philologia internationalis nyelve szerepel. Megvan a törekvés a klasszikus latin nyelv használatára, és ez a törekvés az illetők kisebb-nagyobb tanultsága szerint vezet kisebb-nagyobb mértékben sikerre; de legtávolabb áll a klasszikus latinságtól a tanulatlanoknak anyanyelvük elemeivel vegyített latinsága, az úgynevezett *culinaris latinság*, melynek egyik fajtát képezi az úgynevezett magyarországi latinság.

I. Görög és latin hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia.

II. Görög és latin lexicographia.

III. Görög és latin stilistika.

IV. Görög és latin rhetorika.

V. Görög és latin metrika.

b) A classica philologia irodalmi disciplinái: a görög és római (latin) irodalom története.

A görög irodalom korszakai. *I. Okor, a legrégibb időktől Kr. u. 324-ig*, Nagy Constantinus trónralépteig. Az ókor a pogányság irodalmát tárja elénk, végső határa Nagy Constantinus idejébe tehető, mert ekkor a keresztény termékek már túlsúlyban vannak a pogányokkal szemben úgy a költészetben, mint a prózában. Egyébiránt Nagy Constantinus ideje nemcsak az irodalom, hanem a nyelv tekintetében is határt képez a görögség ó- és középkora között. Az ógörög irodalmat sokan Kr. u. 527-ig, Justinianus trónralépteig szokták vinni, mert Justinus 529-ben az utolsó pogány iskolát, az athenæi újplatonikus philosophiai iskolát bezáratta; ámde ennek a tengődő tanintézetnek bezárása sokkal kisebb jelentőségű, hogysen az ó- és középkor irodalmának határát jelezhetné. Krumbacher ezt a határt byzantiumi irodalomtörténetének első kiadásában a Kr. u. kilenczedik század közepére (842) teszi, de a második kiadásban eltér ettől a nézettől és Nagy Constantinus ideje mellett foglal állást. *1. Classikus korszak, a legrégibb időktől Kr. e. 323-ig*, Nagy Sándor haláláig. Ez a korszak a költészet három fő fajának, az eposnak, lyrának és drámának egymásután és egymásból való kifejlesztésével, a próza fő fajainak, a történetírásnak, szónoklatnak és bölcsészetnek megteremtésével, és mind eme fajoknak a legnagyobb tökéletességre vitelével egyedül áll a világirodalomban. *2. Alexandriai korszak, Kr. e. 323--30-ig*, Augustus trónralépteig. A görög szellem hatalmas teremő geniusa eltörpül, és csak az elegiában (Callimachus), epigrammában, tanköltészetben (Aratus, phænomena) és philosophiában (Theophrastus, stoikusok, epicureusok, sceptikusok) virágzik; de az újattikai comœdiában (Menander, Philemon, Diphilus) és a bucolikus költészetben (Theocritus, Bion, Moschus) oly nemes gyümölcsöket terem, melyek a classikus korszakkal való versenyt kiállják. Ebben a korszakban gyűjtik össze, rendezik és dolgozzák fel a classikus kor irodalmi kincseit, főleg Alexandriában, a honnan ez a korszak

nevét veszi. *3. Római korszak. Kr. e. 30—Kr. u. 324-ig.* Így neveztetik, mert ekkor, ha nem is nagy mértékben, de mégis érezhetően mutatkozik a római szellem befolyása. *II. Közép- vagy byzantiumi kor, Kr. u. 324—1453-ig,* Konstantinápolynak (Byzantiumnak) II. Mohamed által való elfoglalásáig. A kereszténység vált görögség középkori irodalmának jellegét kiváló mértékben az irodalmi nyelv akkori állapota határozza meg, t. i. a byzantiumi írók legnagyobb része a classikus ógörög nyelvet használja, s csak igen ritkán törekednek a korukbeli beszélt köznyelvnek kisebb-nagyobb mértékben való érvényesítésére, úgy hogy a nyelv tekintetében ezen kor irodalmának két fő, egymástól terjedelemre nézve nagyon különböző fajtát kapjuk: az egyik az ógörög nyelvet követő műnyelv irodalma, melyben a próza (legkiválóbb faja a történetírás) sokkal nagyobb tért foglal el mint a költészet (legkiválóbb az egyházi költészet); a másik a népnyelvi irodalom, melyben viszont a költészet van túlsúlyban a próza felett. A középkor irodalma távolról se vetekedhetik az ókorival, azonban történetírásának és egyházi költészetének becsességén kívül megvan az az érdeme is, hogy őrizte és magyarázta a classikus irodalmat, továbbá hogy egyetemes irodalom- és kulturtörténeti szempontból egy igen fontos és érdekes kor képét tárja elénk. *I. A korai byzantinismus korszaka, Kr. u. 324—641-ig,* III. Heraclius császár haláláig. Ebben a pogány görög szellem a kereszténységgel folytatott végső küzdelmében teljesen legyőzetik, a mi azután maga után vonja a középkori görög keresztény szellemnek, a byzantinismusnak kialakulását. *2. A tespedés korszaka, Kr. u. 641—842-ig,* Theophilus császár haláláig. A görög szellem kimerül ama hosszan tartó, heves harczok folyamán, melyeket egyrészt az előbbi korszakban a pogányság és kereszténység, másrészt ebben a korszakban a képromboló és képmádó keresztények egymással megvívottak. *3. A virágzás korszaka, Kr. 842—1453-ig.* Ebbe a korszakba esik a népies (népnyelvi) költészet felvirágzása és a prózairodalom (különösen a történetírás) nagy fellendülése. *III. Újkor, Kr. u. 1453-től napjainkig.* Az újkori görög irodalom főképen próza-irodalmának archaizáló nyelvében (χαραιοῦσα) mutatja a középkor révén az ókor hatását. Fiatal volta daczára is van nem egy terméke, melytől becsülésünket meg nem vonhatjuk. *1. A tespedés korszaka, Kr. u. 1453—1700-ig.* Az elhanyatlást előidézi a bar-

bár török uralom. 2. *Az újjászületés korszaka, Kr. u. 1700–1821-ig*, a görög szabadságharcz kitöréseig. A török hatalom gyöngülése folytán a görögség új életre ébredve, nemzeti érzésének és művelődésének gyarapítására törekszik; különösen kiválik ezeknek a törekvéseknek közepette Koraisz, kinek a nyelv (καθαρεύουσα) körül szerzett érdemeit már a görög nyelv korszakairól szóló résznek a végén méltattuk. 3. *A virágzás korszaka, Kr. u. 1821-től napjainkig*. A görög szabadságharcz a nemzet k. b. csak egy harmadának, a tulajdonképeni Görögországban élő résznek függetlenítését eredményezte ugyan a török járom alól, de ennek megvolt a jó hatása a török hódoltságban maradt nagyobb részre is. úgy hogy az irodalom művelése általános virágzásnak indult.

A római (latin) irodalom korszakai. 1. *Ókor, a legrégebb időktől Kr. u. 565-ig*, Justinianus haláláig. 1. *Őskorszak, a legrégebb időktől Kr. e. 240-ig*, az első pün háború végeig. Ebből az időből csak némi irodalmi emlékek maradtak fenn, mint pl. a carmen arvale, carmen saliare, leges duodecim tabularum. 2. *Archaikus korszak, Kr. e. 240–106-ig*, Cicero születéseig. A fejlődés korszaka, melyben általánosan érvényesül a görög befolyás. Legnevezetesebbek, a költők között: Livius Andronicus (Odyssea fordítás), Cn. Nævius (de bello punico), T. Maccius Plautus (comœdia-író), Q. Ennius (annales), P. Terentius (comœdia-író), L. Accius (tragœdia-író), Lucilius (satira-író); a prózáírók között: M. Porcius Cato Censorius (origines, de re rustica). 3. *Arany korszak, Kr. e. 106–Kr. u. 14-ig*, Augustus haláláig. Ennek a korszaknak első felében, Cicero idejében, görög hatás alatt főképen a próza virágzik. Legkiválóbbak, a költők között: Lucretius Carus (de rerum natura), Valerius Catullus (lyrikus); a prózáírók között: C. Julius Cæsar (történetíró), Cornelius Nepos (történetíró), C. Salustius Crispus (történetíró), M. Tullius Cicero (szónok), M. Terentius Varro (polyhistor). A korszak másik felében, Augustus idejében viszont, szintén görög hatás folytán főképen a költészet virágzik. Legkiválóbbak, a költők között: P. Vergilius Maro (epikus), Q. Horatius Flaccus (lyrikus), Albius Tibullus (lyrikus), Sex. Propertius (lyrikus), P. Ovidius Naso (lyrikus); a prózáírók között: T. Livius (historikus). 4. *Ezüst korszak, Kr. u. 14–117*, Hadrianus trónralépteig. Az előbbi korszak hatása folytán a költői nyelv erősen behatol a prózába, és az írók törekesznek a nyelvnek arany-

kor szabta merev szabályait megtörni. *5. Archaizáló korszak, Kr. u. 117—324-ig*, Nagy Constantinus trónralépteig. A vénülő irodalomnak főképen a nyelv segítségével törekeshnek új életet adni, az által, hogy visszatérnek a Cicero előtti archaikus latinsághoz. Ebben a korszakban lép fel a keresztény irodalom. *6. Vas korszak, Kr. u. 324—565.* A nyelv a sermo plebejus behatolása folytán megtelik vulgarismusokkal és provincialismusokkal, és a keresztény irodalom már uralkodó szerepet játszik. *II. Középkor, Kr. u. 565—1453-ig*, Constantinápolynak II. Mohamed által való elfoglalásáig. A latin irodalom, mivel a latin nép már az ó- és középkor határán kiveszett, nem nemzeti irodalom többé, hanem egy Európa idegen népeitől általánosan művelt ugyan, de holt nyelvű irodalom. *III. Újkor, Kr. u. 1453-tól napjainkig.* Ez a holt nyelvű latin irodalom az újkorban az európai élő nyelvű, nemzeti irodalmak által mindinkább háttérbe szorítottatott, úgy hogy manap úgy szólva csak a római katolikus egyház és a classica philologia körében játszik szerepet.

- c) A classica philologia vallási és művészeti disciplinái.
 - I. Görög és római mythologia (és görög keresztény hit).
 - II. Görög és római istentisztelet (cultus).
 - III. Görög és római színház (és táncz).
 - IV. Görög és római zene (ének- és hangszer-zene).
 - V. Görög és római képző művészetek (archæologia) és numismatika.
- d) A classica philologia magán- és állam-intézményi disciplinái.
 - I. A görög és római magán-élet intézményei.
 - II. Görög és római állami és jogi intézmények.
 - III. Görög és római hadi intézmények.
- e) A classica philologia történeti disciplinái.
 - I. A keleti népek földrajza (topographiája) és története.

Annál a sokszoros érintkezésnél fogva, melyben a görögök és rómaiak a keleti népekkel állottak, szükséges amazok történetének jobb megértése czéljából a classica philologia történeti disciplinái közé a keleti népeknek habár csak rövidre szabott földrajzát és történetét is fölvenni.

II. A görögök és rómaiak földrajza (topographiája) és története.

A görög történet korszakai. I. Ókor, a legrégebb időktől Kr. u. 395-ig. Az ókorban az európai, pogány hellenismus játszsza a főszerepet. *1. A tulajdonképeni (szorosabb értelemben vett) Görögország hellenismusának korszaka, a legrégebb időktől Kr. e. 338-ig.* Hős (mythikus) korszak: királyság, legrégebb görög államok (Creta Minos alatt, Mycenæ Agamemnon alatt, Troia), trójai háború. A dórok, æolok, ionok vándorlása Kisázsíába; a dórok vándorlása Thessaliából a Peloponnesusba. Colonisatiók az Aegeus- és Középtenger partvidékein Alsó-Italiáig és Siciliáig. A nemesség uralma, tyrannis. Előterbe lép Sparta Lyncurgus alatt és Athenæ Solon és Pisistratus alatt. Perzsa háborúk, Athenæ hegemoniája (democratia: Pericles korszaka); peloponnesusi háború, Sparta hegemoniája; Thebæ hegemoniája. A macedonok előterbe lépnek, és II. Fülöp Kr. e. 338-ban győzedelmeskedvén Chacroneánál, a tulajdonképeni Görögországot hatalma alá hajtja. *2. A macedoniai hellenismus korszaka (Macedonia hegemoniája), Kr. e. 338—146.* Nagy Sándor világuralmat alapít, és keletnek ethnikai és culturabeli hellenisálása által megteremti a hatalmas ázsiai hellenismust. Halála után vezérei, a diadochusok, osztozkodnak világbirodalmán. A rómaiak hódítása folyamán Mummius Kr. e. 146-ban megveri a görögöket az Isthmuson és lerombolja Corinthust, mire a tulajdonképeni Görögország Macedonia római helytartójának főhatósága alá kerül. *3. A római uralom korszaka, Kr. e. 146—Kr. u. 395.* Ebben a korszakban a görögségre nézve kedvező momentum a római világbirodalom első ideiglenes kettéosztása (Kr. u. 284—324), a mennyiben t. i. ez az esemény a birodalom keleti felének s így a benne uralkodó szerepet játszó görögségnek is önállóbb voltát eredményezte. Ugyanis Diocletianus (Kr. u. 284—305) trónraléptekor Kr. u. 284-ben megosztva birodalmát Maximianusszal, neki adta annak nyugoti felét, maga pedig a keleti részt tartotta meg és Nicomediát választotta székvárosának, míg Maximianus Mediolanumban székelt. Még jelentősebb momentum a görögségre Nagy Constantinus uralkodása, a ki ellenfeleinek legyőzése után Kr. u. 324-ben bekövetkezett trónraléptével ismét egygyé tette ugyan a római birodalmat, de az által, hogy a birodalomnak köny-

nyebb kormányzás céljából megtartott kettéosztásában a nyugoti rész fővárosául Romát hagyva meg, a keleti rész fővárosává s egyúttal saját székhelyévé Kr. u. 328-ban Constantinopolis (Nova Roma) néven Byzantiumot tette meg: hatalmas politikai és kulturai központot teremtett a görögség számára. Az sem csekély fontosságú az immár kereszténynyé vált görögségre nézve, hogy míg Diocletianus a keresztényeket üldözte, és Nagy Constantinus ellenfelei is a pogánysághoz szítottak és pogány katonákkal harcoltak, addig a mély belátású Nagy Constantinus türelmes volt a nagy szerepre hivatott keresztény vallás iránt, keresztényekből állította össze győzedelmes hadait, és Kr. u. 337-ben halálos ágyán maga is keresztény hitre tért. A görögség végleges politikai önállósítása együtt járt a római birodalom keleti felének Kr. u. 395-ben bekövetkezett végleges függetlenítésével, a mikor t. i. Nagy Theodosius felosztva birodalmát két fia között, a keleti részt Arcadiusnak, a nyugotit Honoriusnak adta. Ez a római birodalom második és végleges felosztása; ettől fogva már csak keletrómai és nyugatrómai birodalomról (császárságról) van szó. *II. Középkor, vagyis a byzantiumi (keletrómai) birodalom története, Kr. u. 395—1453-ig.* A középkorban a kimerült európai hellenismus háttérbe szorul, és a Nagy Sándor alkotta ázsiai, kereszténynyé vált hellenismus játssza a vezérszerepet; belőle meríti a byzantinismus legjobb erőit, úgy hogy a byzantiumi birodalom nem egyéb, mint római államhatalommal szervezett, de nem római, hanem görög nemzeti és culturalis alapokon nyugvó, tehát görög birodalom. *I. A Justinianus előtti korszak, Kr. u. 395—527-ig, Justinianus trónralépteig. 2. Justinianusnak és utódainak korszaka, Kr. u. 527—610-ig, Heraclius trónralépteig. 3. Heraclius családjának és az izlammal való harczoknak korszaka, Kr. u. 610—717-ig, III. (isauriai) Leo trónralépteig. 4. A regeneratio korszaka az isauriai családból való császárok alatt, és a képrombolás korszaka, Kr. u. 717—867-ig, I. Basilius trónralépteig. 5. A hatalom tetőpontjának korszaka a macedoniai dynastia alatt, Kr. u. 867—1025-ig, VIII. Constantinus trónralépteig. 6. A birodalom elhanyaglásának korszaka, Kr. u. 1025—1081-ig, I. Alexius Comnenus trónralépteig. 7. A Comnenusok és Angelusok családjának korszaka, Kr. u. 1081—1204-ig, mely évben a keresztések Konstantinápolyt elfoglalják és az újonnan alapított latin császárság székhelyévé teszik,*

míg a görög (byzantiumi) császárok Nicæában székelnek. 8. *A byzantiumi császárok Nicæában való székelésének korszaka, Kr. u. 1204—1261-ig*, mely évben a nicæai császárok Konstantinápolyt visszafoglalják és a latin császárságnak véget vetnek. 9. *A Palaeologusok családjának korszaka, Kr. u. 1261—1453-ig*, Konstantinápolynak II. Mohamet által való elfoglalásáig. III. *Újkor, Kr. u. 1453-tól napjainkig*. Ebben a korban a kimerült ázsiai hellenismus visszaszorul, és a kipihent európai keresztény hellenismus lép előtérbe. 1. *A török uralom korszaka, Kr. u. 1453—1821-ig*. A hódoltság súlyos állapotában javulás állott be a 18. század kezdete óta, a mikor már a török hatalom gyengülő-félben volt. Ettől az időtől kezdve ugyanis a török szultán a konstantinápolyi előkelő görögök (phanarióták) közül nevezte ki a meghódított Moldvának és Oláhországnak török főhatóság alatt levő fejedelmeit (hoszpodárjait), kiknek idejében ez a két ország úgyszólván görög földdé lett, s a kik általában véve sok jót tettek a görögség érdekében. 2. *A görög szabadságharcz korszaka, Kr. u. 1821—1832-ig*. A görögség, miután a 18. század folyamán anyagilag és a cultura tekintetében megerősödött, 1821-ben megkezdte hősies küzdelmét a török uralom ellen: már győzelmes volt a török felett, de ügye új veszedelembé jutott az által, hogy Ibrahim egyiptomi pasa segílyt nyújtott a szultánnak; ekkor azonban az európai nagyhatalmak léptek közbe, 1827-ben Navarinónál (a régi Pylus Elisben) a török hajóhadat tönkre tették és a törökkel való hosszas alkudozások után 1830-ban Görögországot (a régi, szorosabb értelemben vett földet) szabad államnak nyilvánították, mire a görögök 1832-ben Ottó bajor királyi herceget mint I. Ottót királylyá proclamálták. Ez a görög állam azonban a görögségnek k. b. csak egy harmad részét foglalja magában, míg két harmad része még mindig török alattvaló. 3. *A görög királyság korszaka, Kr. u. 1832-től napjainkig*. Mivel a görögök között az Ottóval bejött számos bajor katona és hivatalnok okozta idegen-uralom miatt általános volt az elégületlenség, Ottó leköszönt, s helyébe 1863-ban Vilmos dán herceget, az I. György néven ma is uralkodó királyt választották meg.

A római történet korszakai. A római történetnek csak ókora van, mert a római (latin) nép már az ó- és középkor határán kiveszett, s mert a római birodalom nyugoti felének bukása is már

Kr. u. 476-ban bekövetkezett. 1. *Róma története a legrégibb idők-től Latium meghódításáig, Kr. e. 337-ig*, vagyis a latinusokkal való utolsó háború befejezéseig. 2. *Róma története Latium meghódításától Italia meghódításáig, Kr. e. 337—264-ig*, az első pún háború kezdetéig. 3. *Róma története Italia meghódításától a világuralom elnyeréséig, Kr. e. 264—168-ig*. Pún, syriai és macedóniai háborúk; Kr. e. 168-ban L. Aemilius Paullus Perseus macedóniai királyt Pydnánál megveri. 4. *Róma története a világuralom elnyerésétől Augustus trónralépteig, Kr. e. 168—30-ig*. 5. *Róma története Augustus trónraléptétől Diocletianus trónralépteig, Kr. e. 30—Kr. u. 284-ig*. 6. *Róma története Diocletianus trónraléptétől Nagy Theodosius haláláig, Kr. u. 284—395-ig*. Ebbe a korszakba esik a római birodalom első, ideiglenes kettéosztása Diocletianus által Kr. u. 284-ben, továbbá annak egyesítése Nagy Constantinus által Kr. u. 324-ben, és újból való, végleges kettéosztása Nagy Theodosius által Kr. u. 395-ben, mely időtől fogva csak a birodalom nyugoti része tartozik a rómaiak történetébe, míg a keleti rész mint byzantiumi birodalom a görögség középkorának történetébe valc (l. erre a korszakra nézve még a görögök történetének korszakairól I. 3-ban mondottakat). 7. *A nyugatrómai birodalom története, Kr. u. 395—476-ig*. Első császárja, Honorius, 395-ban lépett trónra; utolsó császárja Romulus Augustulus, kit Odoaker, a császári testőrségben levő német harcos, a császári elégedetlen zsoldos csapatok élére állva Kr. u. 476-ban megfosztott trónjától, és a nyugatrómai birodalom romjain egy német császárságot alapított.

C) A classica philologia segéd-disciplinái.

- I. Hermeneutika és kritika.
- II. Görög és latin palæographia és kéziratlan.
- III. Görög és római epigraphika.
- IV. Görög és római metrologia.
- V. Görög és római chronologia.

II. A classica philologia kézikönyve.

Itt közlöm némi változtatással a classica philologia kézikönyvének tervezetét, melyet a múlt évben a Közoktatásügyi Minis-
teriumnál benyújtottam. Az egésznek terjedelme 300 ivre (4800

lapra) van szabva hét kötetben. Talán fölösleges is megjegyeznem, hogy jelen székfoglaló értekezésem egyszersmind ennek a tervezetnek megindokolását és a tervezet kivitelénél az egységes felfogás és kidolgozás szempontjából szükséges tudnivalóknak foglalatát képezi.

Első kötet. A classica philologia bevezető és segéd-disciplinái.

a) Bevezető disciplinák:

- I. A classica philologia encyclopædiája 50 lap, írja Vári Rezső
 II. A classica philologia története... 100 lap, írja Vári Rezső

b) Segéd-disciplinák:

- I. Görög és latin hermeneutika és
 kritika ... 140 lap, írja Vári Rezső
 II. Görög palæographia ... 20 lap, írja Vári Rezső
 III. Latin palæographia ... 20 lap, írja Vári Rezső
 IV. Görög és latin kéziratn ... 20 lap, írja Vári Rezső
 V. Görög epigraphika ... 150 lap, írja Vári Rezső
 VI. Római epigraphika ... 150 lap, írja Kuzsinszky Bálint
 VII. Görög és római metrologia ... 50 lap, írja Finály Gábor
 VIII. Görög és római chronologia... 100 lap, írja Mahler Ede.

Második kötet. A classica philologia nyelvi disciplinái.

- I. Görög hangtan, szótan (etymologia),
 syntaxis és dialectologia ... 300 lap, írja Pecz Vilmos
 II. Latin hangtan, szótan (etymologia),
 syntaxis és dialectologia ... 300 lap, írja Schmidt József
 III. Görög lexicographia ... 10 lap, írja Pecz Vilmos
 IV. Latin lexicographia ... 10 lap, írja Schmidt József
 V. Görög stilistika ... 25 lap, írja Pecz Vilmos
 VI. Latin stilistika ... 25 lap, írja Némethy Géza
 VII. Görög és latin rhetorika ... 30 lap, írja Hegedüs István
 VIII. Görög és latin metrika ... 100 lap, írja Hegedüs István.

Harmadik kötet. A classica philologia irodalmi disciplinái.

- I. Az ókori görög irodalom története ... 300 lap, írja Csengeri János
 II. A közép- és újkori görög irodalom
 története ... 100 lap, írja Pecz Vilmos
 III. A római (ókori latin) irodalom története 300 lap, írja Némethy Géza
 IV. A közép- és újkori latin irodalom
 története ... 100 lap, írja Katona Lajos.

Negyedik kötet. A classica philologia vallási és művészeti disciplinái.
Első rész.

I. Görög mythologia (és keresztény hit)	200 lap, írja Latkóczy Mihály
II. Római mythologia — — — — —	100 lap, írja Latkóczy Mihály
III. Görög istentisztelet (cultus) — —	50 lap, írja Geréb József
IV. Római istentisztelet (cultus) — — —	50 lap, írja Geréb József
V. Görög és római színház (és táncz)	140 lap, írja Geréb József
VI. Görög és római zene (ének- és hang-
szer-zene) — — — — —	10 lap, írja Hegedüs István.

Ötödik kötet. A classica philologia vallási és művészeti disciplinái.
Második rész.

I. Görög és római képző művészetek (ar-
chæologia) — — — — —	500 lap, írja Láng Nándor
II. Görög és római numismatika — —	50 lap, írja Finály Gábor.

*Hatodik kötet. A classica philologia magán- és állam-intézményi
disciplinái.*

I. A görög magán-élet intézményei —	100 lap, írja Gyomlay Gyula
II. A római magán-élet intézményei —	100 lap, írja Cserép József
III. Görög állami és jogi intézmények —	100 lap, írja Gyomlay Gyula
IV. Római állami és jogi intézmények —	100 lap, írja Cserép József
V. Görög hadi intézmények — — —	50 lap, írja Gyomlay Gyula
VI. Római hadi intézmények — — —	50 lap, írja Cserép József.

Hetedik kötet. A classica philologia történeti disciplinái.

I. A keleti népek földrajza (topogra-
phiája) és története — — — — —	100 lap, írja Mahler Ede
II. Az ókori görögök földrajza (topogra-
phiája) és története — — — — —	300 lap, írja Kuzsinszky Bálint
III. A közép- és újkori görögök földrajza
(topographiája) és története — —	100 lap, írja Borovszky Samu
IV. A rómaiak földrajza (topographiája)
és története — — — — —	300 lap, írja Schilling Lajos.

irodalom között, 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Télfi*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és ük személynagairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbery*: A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Bátori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Ábel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. — II. *Barna F.*: A morlvaiai pogány istenei s ünnepi szertartásai. 1 K. — III. *Dr. Genetz A.*: Oroszlapp utazásomból. 40 f. — IV. *Gr. Zichy Á.*: Tanulmány a japáni művészetről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékbeszéd Pázmány-li Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az úgynevezett lágy aspiráták phonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 60 f. (1879—1889.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékbeszéd Schieffner Antal k. tag felett. 20 f. — II. *Gr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigetén. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbery*: A hunnok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün- vagy Petrarka-codex és a kúnok. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főistenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopenhauer esztetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népének a XVIII. századból. 1 K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k. I. *Simonyi*: A jelentéstan alapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar hünmonda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Ertsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cationale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékbeszéd Klein Lipót Gynla kültag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Bánóczy J.*: A magyar romanticeizmus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télfi*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfi*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbery*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majlith B.*: Telegli Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbery Ármín «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy S.*: Szombatos-codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexiv és valláserkölesi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Kúnos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbery*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztanuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfi*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknel. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kun G.*: A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjakok pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbery Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai. 20 f. — XII. *Télfi*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfi*: Jelentés ujhellén munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfi*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Euhemeri reliquia. 1 K 20 f. — XII. *Vikár B.*: Gáti István stenographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — XV. k. I. *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszi*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfi*: Ujabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Theurewk E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. 1 K 20 f. — X. *Télfi*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kun G.*: Ujabb adatok a kín Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — XVI. k. I. *Finály*: A besztercei szószedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfi*: Uj-görög munkák ismeretése. 40 f. — VI. *Télfi*: Két uj-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamota I.*: A Murmelius féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedűs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kinos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedűs I.*: Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — XVII. k. I. *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a chorologia köréből 30 f. — II. *Kinos*: Naszreddin hodsa tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Kozma P.*: Brassai Samuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása C.elius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyi J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — XVIII. k. I. *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Példái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thúry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thúry J.*: Török nyelvemlékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — XIX. k. I. *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszi*: A renaissance francia színiköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thúry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvtár-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.